Klír, Tomáš; Vojtěchovský, Tomáš

Sídelní kontext venkovské sakrální architektury : Vykleky číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy

Archaeologia historica. 2013, vol. 38, iss. 2, pp. 327-353

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/128326
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

SAKRÁLNÍ OBJEKTY

Sídelní kontext venkovské sakrální architektury Vykleky číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy

TOMÁŠ KLÍR – TOMÁŠ VOJTĚCHOVSKÝ

Abstrakt: *Zaniklé Vykleky na Nymbursku přitahují českou archeologii středověku ze dvou příčin. Prvou je kostel, původně stojící osamoceně na návrší ve vzdálenosti asi 400 m od vrcholně středověké vsi. Druhou příčinou je venkovské sídlo Zbraslava († 1238), jednoho z předních dvořanů krále Václava I. Otázka zní, zda předpokládané Zbraslavovo sídlo můžeme skutečně situovat do blízkosti kostela a zda s ním tvořilo jeden nedílný celek. Odpověď zatím zůstává zamítavá. Povrchové sběry nedoložily žádné sídelní aktivity ani na místě kostela ani v jeho bezprostředním okolí. Analýza písemných pramenů a širších topografických souvislostí zároveň ukazuje, že Vykleky nebyly běžnou venkovskou lokalitou, ale patřily do specifické kategorie míst v zázemí tehdejších center. Časná existence kostela by zde proto nepřekvapovala, a tak není třeba jeho vznik spojovat až se Zbraslavem nebo jeho rodinou.*

Klíčová slova: *venkovská sakrální architektura – raná pozemková šlechta – struktura osídlení – povrchové sběry – 13. století.*

Settlement Context of Sacred Country Architecture
Vykleky estate of courtier Zbraslav and his wife Domaslava

Abstract: *The defunct village of Vykleky in the Nymburk region has attracted the attention of Czech medieval archaeologists for two reasons. There was a solitary church situated, in the high Middle Ages, on a hill about 400 m from the village. The second reason is the country estate of Zbraslav († 1238), one of King Wenceslas I's prominent courtiers. The question is: was Zbraslav's estate really situated in the proximity of the church, and did they make up a single whole? The current answer is no. Surface collections have proved no settlement activities on the church site nor around it. Analyses of written sources and broader topographic connections show that Vykleky was not an ordinary country location but belonged in the specific category of villages in the hinterland of the period centres. The early existence of a church is thus not surprising, and its origin was not necessarily connected with Zbraslav and his family.*

Key words: *Sacred country architecture – early landed gentry – settlement structure – surface collections – 13th century.*

1. Úvod

Zaniklé Vykleky představují jednu z několika málo venkovských lokalit, jejichž význam v rámci majetkové držby rané pozemkové šlechty detailně přibližují písemné prameny (Žemlička 1983; 2002, 407–411).[1] Jejich výpověď v kombinaci s celkovou topografickou situací vede k hypotézám, ve kterých se odráží modelová představa o sídlech rané pozemkové šlechty doprovázených vlastnickými kostely (Klápště 2005, 80–89). Těmto narativním výkladům ovšem v případě Vyklek stále chybí archeologický protějšek. Teprve na základě konkrétnějších znalostí o podobě tehdejšího osídlení lze přitom vyklecký kostel zařadit do příslušných sociálních a chronologických souvislostí (srov. Klápště 2010, 220–223; 2011, 63–64).[2]

2. Formulace otázky a předpoklady výzkumu

Hlavním cílem výzkumu bylo zjistit, zda se v nejbližším okolí dnes již neexistujícího vykleckého kostela nachází doklady středověkého osídlení. Takové doklady by totiž mohly indikovat rané šlechtické sídlo, jehož součástí mohla tato sakrální stavba původně být. V úvahu přichází zejména dvůr královského číšníka Zbraslava († 1238) a jeho ženy Domaslavy († 1241). V tom případě by se Vykleky mohly stát lokalitou vhodnou pro systematický archeologický výzkum řešící příslušné problémové kapitoly české archeologie středověku.

[1] Příspěvek vznikl v rámci výzkumných projektů GA ČR „P405/10/0556“ (Archeologie přemyslovských Čech) a „P405/12/P715“ (Venkovská sídla v Čechách v období proměn 14.–16. století), jejichž nositeli je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Dále byl podpořen Grantovou agenturou UK v rámci projektu „č. 403 411“ (Sídelní kontext nejstarší sakrální architektury na Vysočině), jehož nositelem je Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

[2] Transliterace vlastních jmen sleduje dnešní konvenční formu. Uvádíme proto Vykleky a Sadovou, nikoliv správné tvary adekvátní pro 13. století (ty by zněly Výkleky a Sadový; srov. Čornejová 2009, 52, 72). Podobně postupujeme u vlastních jmen, kdy je psáno např. Zbraslav místo Sbraslav, Předslav místo správného Pr´ědslav, atd. (srov. Pleskalová 1998; popřípadě Svoboda 1964).

Druhým cílem bylo testovat existenci rozptýlené struktury středověkého osídlení. Vyklecký kostel stál na dominantním návrší v několikasetmetrovém odstupu od potoční terasy a pramenných pánví, které nabízely ideální sídelní podmínky. Taková topografická situace někdy evokuje představu o rozptýleném osídlení, do kterého poměrně časně vstoupila sakrální stavba (srov. Smetánka–Škabrada 1975; Frolík–Sigl 1995, 42–43, 80–81; Malina 2011, 21–31, 63). Na rozdíl od jiných příkladů ale Vykleky umožňují tuto představu ověřit, neboť kostel i ves zanikly a jejich plocha je dnes v celém rozsahu naorávána a přístupná pro výzkum povrchovými sběry (obr. 1).

3. Vykleky v písemných pramenech

3.1 Majetková situace

Poprvé jsou Vykleky spolehlivě uváděny v roce 1238 v majetku královského číšníka Zbraslava. Roku 1241 je jeho žena (vdova) Domaslava darovala řádu německých rytířů. Přibližně o půl století později zde vlastnilo menší majetky pražské biskupství. Od poloviny 14. století

Obr. 1. Zájmová oblast s vyznačením polohy zaniklého vykleckého kostela, plochy zkoumané povrchovými sběry v roce 2011 (A) a předpokládaného jádra vrcholně středověkých Vyklek (B). Podklad: základní mapa ČR 1 : 10 000, Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha.

Abb. 1. Interessengebiet mit eingezeichneter Lage der verschwundenen Kirche in Vykleky, durch Feldbegehung im Jahr 2011 untersuchtes Gebiet (A) und mutmaßlicher Kern des mittelalterlichen Dorfes Vykleky (B). Vorlage: Grundkarte der Tschechischen Republik 1 : 10 000, Tschechisches Landvermessungs- und Katasteramt, Prag.

se objevují zprávy informující o Vyklekách jako o majetkově rozdělené vsi v rukou různých světských držitelů, kterým náležel také kostelní patronát. Ještě kolem poloviny 15. století se zde mělo nacházet pět usedlostí. Mezi lety 1498 a 1503 bylo celé území i s okolními vesnicemi majetkově sjednoceno městem Nymburkem, v jehož rejstřících poddanských platů z roku 1535 a 1542 se Vykleky již neuvádí. Na jejich místě je naopak zaznamenán pouze Vyklecký rybník. Plužina zaniklé vsi byla celá připojena k Chlebům (k písemným pramenům blíže Klír 2002; 2003).

3.2 Vyklecký kostel

Vyklecký kostel je jako farní poprvé spolehlivě doložen v rejstřících papežských desátků (RDP, 85). Svou farní funkci ztratil v husitské době, přetrval nicméně zánik vlastní vsi a jako filiální sloužil až do roku 1780. O novověké podobě kostela jsme poměrně dobře informováni díky zádušním účtům. Ve druhé polovině 17. století je popisován ještě jako dřevěný, teprve po obnově po roce 1697 získal podobu prosté stavby z opukového kamene (patrocinium sv. Vavřince). Zvonice zůstala dřevěná. Obvodové vymezení hřbitova kolem kostela bylo zprvu dřevěné, od roku 1743 kamenné. V roce 1780 byl kostel zrušen a nahrazen novým v nedalekých Chlebích. Ke zboření došlo někdy po roce 1782 (Hellich 1912, 163–166; srov. Kalousek 1875, 488–490). Pro středověk tedy můžeme počítat s jen málo reprezentativní dřevěnou stavbou, podobnou například kostelu v zaniklých Nesvěticích (srov. Klápště 2005, 82, 86–87; Brych 1989).

4. Topografie a přírodní podmínky (obr. 2)

Zaniklé Vykleky ležely v nejvýchodnější části dnešního k. ú. Chleby (okr. Nymburk). Z geomorfologického hlediska se jedná o Milovickou tabuli, jeden z okrsků Nymburské

Obr. 2. Zaniklé Vykleky, okr. Nymburk. Plocha analytického povrchového sběru rozměřená na základní čtverce 25 × 25 m. Podklad: císařský otisk stabilního katastru (1842, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, Praha-Kobylisy). A – poloha zaniklého kostela (doplněno podle Geometrischer Grund); B – jádro zaniklých Vyklek; C – hájovna a později dvůr Havraňsko; D – Havraň, lokální centrum první polvina 13. století.

Abb. 2. Wüstung Vykleky, Bezirk Nymburk. In Grundquadrate mit der Größe von 25 × 25 m dimensionierte Fläche der analytischen Feldbegehung. Vorlage: kaiserlicher Abdruck des stabilen Katasters (1842, Zentrales Landvermessungs- und Katasterarchiv, Prag-Kobylisy). A – Lage der verschwundenen Kirche (ergänzt nach Geometrischer Grund); B – Kern der Wüstung Vykleky; C – Hegerhaus und späterer Hof Hawransko; D – Havraň, lokales Zentrum der ersten Hälfte des 13. Jhdt.

kotliny v rámci Středočeské tabule (Zeměpisný lexikon ČSR 1987, 354). Pomineme-li nivy vodních toků, pak předpokládaná plužina Vyklek zaujala erozně denundační terény, kde se na slínovcích tvoří půdy minerálně sice bohaté, pro orbu ale poměrně těžké (Klír 2008). Agroklimaticky je celá oblast řazena mezi nejpříznivější části Čech (Kurpelová–Coufal–Čulík 1975).

Jádro zástavby vrcholně středověkých Vyklek bylo již dříve předběžně lokalizováno do prostoru mezi úpatím mírného svahu a hranou nízké terasy, která lemuje potok Křineckou Blatnici (Klír 2002, 124). Dnes se jedná o nivní plochu vyplněnou převážně fluviálními a deluviofluviálními sedimenty.

Při úpatí svahu, skrz předpokládanou zaniklou ves, byl v 16. století veden dnes již nefunkční náhon spojující několik novověkých mlýnů. Ve stejné době byl mezi tímto náhonem a Křineckou Blatnicí založen Vyklecký rybník, zrušený v 17. století, jehož rozsah dovolují poznat ještě novověké plány 18.–19. století.

Plužina Vyklek respektovala přírodní danosti a táhla se od břehů Křinecké Blatnice západním směrem, kde zaujímala svah a temeno návrší tvořeného slínovci druhohorních sedimentů (189–201 m n. m.). Pravděpodobný rozsah jádra plužiny v pozdním středověku byl rekonstruován na základě analýzy katastrálních plánů okolních vsí z roku 1778–1780 (Klír 2003).

Severovýchodní část svahu západně od Křinecké Blatnice je rozbrázděna dvojicí mělkých rozvětvených úžlabí. Na prvním vojenském mapování jsou v místech obou úžlabí zakresleny vodoteče, jedná se ale pravděpodobně o falešný údaj nebo o vojáky špatně odhadnutou situaci. Na přibližně stejně starých raabizačních plánech (1778) jsou totiž v těchto místech všude zakresleny pravidelné pásové parcely začleněné do trojhonné úhorové soustavy. Také příslušná katastrální i vrchnostenská evidence umožňuje celkem spolehlivě tuto parcelaci i zemědělské využití klást nejméně do 17. století (Klír 2003, obr. 4a, b).

Vyklecký kostel ležel na temeni návrší v místech, kde terén již začíná klesat směrem ke Křinecké Blatnici. Jedná se o dominantní polohu, která za příznivých podmínek dodnes nabízí ničím nerušený rozhled všemi směry (201 m n. m.; obr. 3). Od severozápadu po severovýchod lze sledovat obrysy Jizerských hor a Krkonoš s Ještědem a Sněžkou, navazuje pohled na východ s výrazným Oškobrhem, dále perspektiva do Polabské nížiny až po vyšší terény u Kouřimi. Pouze na západě dnes chybí výraznější krajinný prvek.

5. Pracovní postup

Systematický povrchový výzkum zaniklých Vyklek a jejich zázemí využil výsledků staršího studia (Klír 2002; 2003). Stávající evidence byla rozšířena:

a) detailním geomorfologickým mapováním, které realizovala firma Geo-cz, Mladá Vožice (krok vrstevnic 20 cm, plán zhotoven na základě ortosnímků pořízených z modelu helikoptéry);

Obr. 3. Pohled z místa zaniklého kostela směrem na severovýchod. Patrný je hřeben Krkonoš, pod kterým ležely Zbraslavovy a Domaslaviny majetky kolem Miletína. Foto D. Vodáková.

Abb. 3. Blick von der Stelle der verschwundenen Kirche in Richtung Nordost. Zu sehen ist der Gebirgskamm des Riesengebirges, unterhalb welchem Zbraslavs und Domoslavas Besitztümer um Miletín lagen. Foto D. Vodáková.

b) geofyzikálním průzkumem RNDr. Romana Křivánka, Ph.D., na místě zaniklého kostela a jeho hřbitova (měření magnetických anomálií potvrdilo především přítomnost cihel v ornici a podorničí; měření odporovou metodou nebylo uskutečněno v dostatečném rozsahu);

c) analytickými povrchovými sběry;

d) geomorfologickou analýzou a vyhodnocením výsledků povrchových sběrů v GIS (realizoval Vojtěchovský 2012).

6. Průzkum povrchovými sběry

6.1 Zkoumaná plocha

Plocha zkoumaná povrchovými sběry byla vymezena tak, aby pokryla alespoň okraj plochy s předpokládanou zástavbou pozdně středověké vsi, místo zaniklého kostela se hřbitovem, prostor mezi nimi, dále obě úžlabí a také úpatí svahu, kde lze nejspíše předpokládat starší osídlení využívající drobné topografické výhody (obr. 4).

V roce výzkumu (2011) byla plocha západně od mlýnského náhonu čerstvě osetá jaří a uvláčená. Vzhledem k podzimní orbě a omoknutí terénu tak poskytovala podmínky téměř optimální pro povrchový sběr. Menší plocha mezi mlýnským náhonem a Křineckou Blatnicí, tj. dno bývalého Vykleckého rybníka, byla zorána teprve na jaře a vyseta zde byla také jař. Vzhledem k rozdílné době a způsobu orby na obou plochách, nelze výsledky obou sběrů (obr. 2:B) jednoduše srovnat, a proto se na tomto místě omezíme na zhodnocení sběrů uskutečněných na ploše mezi mlýnským náhonem a cestou vedoucí po temeni návrší, kde byl situován kostel.

Obr. 4. Detailní výškopis a geomorfologie zkoumané plochy na základě ortosnímkování firmy Geo-cz, Mladá Vožice, s. r. o. 1 – úpatí svahu a mlýnský náhon (189 m n. m.); 2 – jižní úžlabí; 3 – severní úžlabí; 4 – svah pod kostelem; 5 – poloha vykleckého kostela (200 m n. m.; kumulace kostí a stavebního materiálu); 6 – pravděpodobně středověká „pseudolokalita"; 7 – okraj vrcholně středověkých Vyklek a pravděpodobně také raně středověkého osídlení.

Abb. 4. Detaillierte Höhenaufnahme und Geomorphologie der untersuchten Fläche anhand von Orthoaufnahmen der Firma Geo-cz, Mladá Vožice, s. r. o. 1 – Fuß des Hanges und Mühlbach (189 ü. d. M.); 2 – südliche Talmulde; 3 – nördliche Talmulde; 4 – Hang unterhalb der Kirche; 5 – Lage der Kirche von Vykleky (200 m ü. d. M., Anhäufung von Knochen und Baumaterial); 6 – wahrscheinlich mittelalterliche "Pseudofundstätte"; 7 – Rand der hochmittelalterlichen Wüstung Vykleky und wahrscheinlich auch frühmittelalterliche Besiedelung.

6.2 Metoda

Metoda povrchového sběru byla zvolena tak, aby poskytla celistvý přehled o distribuci keramických zlomků na povrchu ornice, a to i při velmi nízkých četnostech. S ohledem na testovaný předpoklad o existenci nevýrazného osídlení ze 13. století v blízkosti kostela, popřípadě rozptýleného osídlení vázaného na drobná zamokřená úžlabí, nebo vodoteče v okolí, byla vytyčena síť zahrnující 391 čtverců o hraně 25 m (625m^2, celkem ca 25 ha; obr. 5). Jednalo se o lichoběžníkovitou plochu dlouhou 725 m a širokou 225–450 m. Sběr v každém ze čtverců uskutečnilo pět sběračů jdoucích v paralelních liniích v odstupu 5 m. Jako orientační linie, mezi kterými byla síť vyměřena, byly využity mlýnský náhon a polní cesta vedoucí po temeni návrší.

Sbíráno nebylo ve všech čtvercích, v principu byl zvolen šachovnicový způsob, tj. sbírán byl každý druhý čtverec. Tato základní síť byla ale zahuštěna zejména na místě zaniklého kostela. Celkem bylo testováno 267 čtverců o souhrnné ploše ca 17 ha (tab. 1).

7. Keramické třídy

Většina získaného keramického materiálu byla roztříděna do devíti keramických tříd (4 497 zlomků), určeno nebylo 143 převážně drobných a omletých fragmentů. Každá ze tříd byla definována jen malým počtem makroskopicky pozorovatelných vlastností hrnčířské hmoty a technologických znaků tak, aby mohlo být určeno maximum nalezených zlomků a zároveň získán obraz o sídelní situaci v hlavních chronologických úsecích. Stanovené keramické třídy v zásadě respektují konvenční členění středověké keramiky v severovýchodní části středních Čech. Jednoznačné rozlišení tradičních chronologických horizontů konstruovaných pro období 10.–14. století ale není v keramice pocházející z povrchových sběrů možné, neboť keramické třídy stanovené na základě technologických kritérií jsou

Obr. 5. Plocha zkoumaná povrchovými sběry. a – skutečně sbírané čtverce (očíslovány); b – Thiessenovy polygony s interpolovanými daty. A – předpokládané jádro zaniklých vrcholně středověkých Vyklek. Podklad: Letecké snímky, Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha.

Abb. 5. Durch Feldbegehungen untersuchte Fläche. a – tatsächlich untersuchte Quadrate (nummeriert); b – Thiessen-Polygone mit interpolierten Daten. A – mutmaßlicher Kern der hochmittelalterlichen Wüstung Vykleky. Vorlage: Luftaufnahmen, Tschechisches Landvermessungs- und Katasteramt, Prag.

Metoda sběru:	Sběr ve čtvercové síti, čtverce o hraně 25m. Sbírána jen část čtverců (zahuštěná šachovnice; 267 čtverců z 391)
Celková plocha:	16, 7 ha (z 24, 5 ha; 725 x 225/450 m)
Průchody čtvercem a počet sběračů:	5 sběračů v odstupech 5m, průchod pouze jedním směrem
Předmět sběru:	Veškerý keramický materiál, včetně novověké polokameniny a porcelánu (nesbírány kosti, sklo, umělá hmota apod.)
Období sběru:	24. duben–4. květen 2010, poměrně stabilní počasí (polojasno)
Časová náročnost:	8 dnů
Úprava pole:	Uvláčené po zimě, zasetá jař (cukrová řepa); optimální podmínky pro povrchové sběry

Tab. 1. Základní informace o povrchovém sběru.
Tab. 1. Grundangaben über die Feldbegehung.

často příliš široké a běží napříč několika konvenčními časovými úseky (srov. zejména Mařík 2009, 28–37; Ježek 2007, 529; Boháčová 2003; Boháčová–Špaček 2001; Bartošková 2000, 322–335; Frolík–Sigl 1995, 69–70; Princová-Justová 1994; Klápště 1978, 450–454; Šolle 1972; Gabriel–Peřina 2009; pro město Nymburk srov. Sedláčková–Velímský 1993; pro pozdní středověk a novověk srov. Blažková 2011, 68–75).

***Definice keramických tříd** (obr. 6–7)*

Pravěká keramika

Neolit až doba římská; převážně mladší a pozdní doba bronzová a doba římská.

Středověká keramika (A); obr. 6:1

Ostřivo: jemné, velmi výrazně zastoupen jemný muskovit (dojem prášku, souvislý plošný slídnatý třpyt). *Výpal:* méně kvalitní, většinou do jasně červených až červenohnědých, tj. cihlových odstínů. *Povrch:* hladký. *Morfologie a výzdoba:* zachycen pouze jednoduchý okraj válcovitě seříznutý. *Chronologie:* Zahrnuje tzv. mladohradištní a snad i středohradištní keramiku; obsahuje také keramiku tzv. slavníkovské fáze na Libici; cca 10.–12. století.

Středověká keramika (B); obr. 6:2–6, 6:8–12

Ostřivo: hrubé, dominují velká zrnka muskovitu. *Výpal:* výpal méně kvalitní, většinou do jasně červených až červenohnědých, tj. cihlových odstínů (až 2 mm). *Povrch:* hladký. *Morfologie a výzdoba:* jednoduché okraje kuželovitě až válcovitě seříznuté, okraje protažené, popřípadě s lištou, nízký vzhůru vytažený okraj, vysoký vzhůru vytažený okraj; výzdoba rytá, rytá s vpichy (obr. 6:9), s kapkovitými vpichy. *Chronologie:* zahrnuje tzv. mladohradištní a pozdně hradištní keramiku, popřípadě také keramiku hradištní tradice; obsahuje také horizont vzhůru vytažených okrajů; cca 12.–13. století.

Středověká keramika (C); obr. 6:13–19

Ostřivo: hrubé, nápadný křemičitý písek (zrna až 1–2 mm), absence větších zrnek muskovitu. *Výpal:* do šedých až cihlově červených odstínů. *Povrch:* mírně krupičkovitý, často s rýžkami; nástřepí bílé a žlutooranžové až rezavé. *Morfologie a výzdoba:* střední a vysoké vzhůru vytažené okraje, okraj protažený s lištou, okraj prostý kuželovitě seříznutý s přesekávanou horní lištou. *Chronologie:* zahrnuje tzv. keramiku hradištní tradice; dále horizont vysokých vzhůru vytažených okrajů na Kouřimi – Sv. Jiří; popřípadě starší keramickou sekvenci na Černokostelecku (Kozojedy V Zahrádkách); cca 12.–14. století.

Středověká keramika (D); obr. 6:20–41

Ostřivo: jemné, absence větších zrnek muskovitu. *Výpal:* do šedých, žlutých a hnědých odstínů, nejčastěji redukční. *Povrch:* hladký nebo jemně krupičkovitý. *Morfologie a výzdoba:* okraje na přechodu vzhůru vytažených a okruží, okruží různých variant (velmi fragmentárně obr. 6:30–32), ovalené a přehnuté okraje; rytá a vývalkovitá šroubovice; radélko. Také bíle až žlutě vypálená keramika červeně malovaná. *Chronologie:* odpovídá sekvenci středověké keramiky z Nymburka, popřípadě průběhu a závěru keramické sekvence na Černokostelecku; cca druhá polovina 13.–15./16. století.

Obr. 6. Výrazné keramické zlomky. A, B, C, D – středověká keramika (A), (B), (C), (D); P – písčitá keramika; R – redukčně vypalovaná pozdně středověká a raně novověká keramika. Kresba D. Vodáková.

Abb. 6. Ausgeprägte Keramikfragmente. A, B, C, D – mittelalterliche Keramik; P – Sandkeramik; R – spätmittelalterliche und frühneuzeitliche im Reduktionsbrand gebrannte Keramik. Zeichnung D. Vodáková.

Obr. 7. Poloha zlomků znázorněných na obr. 6 (čísla odpovídají). Tučně středověká keramika tříd (A), (B) a (C).

Abb. 7. Lage der auf Abb. 6 dargestellten Fragmente (die Ziffern entsprechen einander). In Fettschrift mittelalterliche Keramikklassen A, B und C.

Redukčně vypalovaná; obr. 6:42–50

Hmota: jemně plavená. *Výpal:* redukční. *Povrch:* šedý až tmavě šedý, někdy kovově lesklý. *Morfologie a výzdoba:* nejčastěji okraje ovalené a přehnuté; plošná výzdoba radélkem; plastické prvky. *Chronologie:* cca 14./15.–17. století.

Glazovaná

Hmota: jemně plavená hmota. *Výpal:* světlý nebo červený. *Povrch:* vnitřní nebo oboustranná glazura; méně kamenina, majolika, fajáns. *Chronologie:* cca 16.–19./20. století.

Novověká polokamenina

Oboustranná zemitá glazura, popřípadě z jedné strany bílá, z druhé zemitá. *Chronologie:* cca 20. století.

Porcelán

Cca 20. století.

Problematická je ojedinělá přítomnost písčité středověké keramiky, která je obvykle spojována s cizím keramickým okruhem. K této keramice se řadí jeden kalichovitý okraj typický pro tzv. pražskou řadu (obr. 6:7; srov. Charvátová–Valentová–Charvát 1985, 152).

8. Původ a chronologie keramických zlomků

Keramické třídy uplatněné při klasifikaci zlomků pocházejících z povrchových sběrů umožňují pouze limitovanou interpretaci. Samotné roztřídění zlomků může být zatíženo jistou chybou danou jednak široce stanovenými třídami a pak také snahou zařadit i velmi omleté a jen obtížně posuzovatelné zlomky.

Poměrně jasná je výpověď pravěké a středověké keramiky třídy (A). Zlomky lze k těmto velmi charakteristickým třídám přiřadit jednoznačně, do ornice by se měly dostat především z naorávaných podpovrchových situací. Nezaměnitelná je také novověká keramika (glazovaná, polokamenina atd.), která se ale na pole dostávala naopak v důsledku hnojení.

Potíže jsou spojeny s vrcholně a pozdně středověkou keramikou (13./14.–15./16. století) a dále s redukčně vypálenou keramikou (druhá polovina 14.–17. století). Zlomky lze do těchto tříd sice poměrně spolehlivě zařadit, do ornice se však mohly dostat jak z narušených archeologických situací (na ploše zaniklých Vyklek), tak hnojením.

Zásadní problémy se vrší v případě středověké keramiky třídy (B) a (C), které obě zahrnují keramiku tzv. hradištní tradice. Produkci této keramiky lze klást před rozvoj specializované městské výroby, ve sledovaném regionu předpokládaný někdy od poslední čtvrtiny 13. století (srov. Klír–Sedláček 2001, 33). Nelze ale vyloučit ani delší přetrvávání starších výrobních tradic, a to po velkou část 14. století. Keramiku tříd (B) a (C) lze proto řadit do velmi širokého časového úseku (12.–14. století). Pro přesnější dataci konkrétních zlomků jsou rozhodující jejich morfologické vlastnosti, popřípadě výzdoba. Všechny typické zlomky nalezené ve Vyklekách mají přesné obdoby například ve výplni zahloubených staveb na nedaleké zaniklé vsi Oškobrhu, popřípadě na vzdálenějším sídlišti v Nových Dvorech u Malína (obr. 6:3–6, 6:8, 6:13–19; Hrdlička–Richter 1974, 158–160; Charvátová–Valentová–Charvát 1985, 152–155). V obou případech je keramika konvenčně datována od první poloviny 13. století výše. Podstatné je, že se již jedná o období, pro které lze předpokládat hnojení. Všudypřítomnost této keramiky na oraných plochách proto nepřekvapuje.

9. Zpracování

Zpracování dat proběhlo v software GIS (Vojtěchovský 2012) a lze ho rozdělit na dvě základní etapy. Prvá se skládala z propojení starých i současných mapových podkladů, druhá z propojení prostorových údajů s daty získanými analýzou nalezené keramiky. Tato druhá etapa byla realizována v následujících krocích:

a) úprava tabulkových dat (pro každý čtverec bylo udáno zastoupení nálezů v jednotlivých keramických třídách a její hmotnost);

b) úprava čtvercové sítě (propojení tabulkových a prostorových dat), vytvoření masky;

c) přiřazení dat čtvercům, ve kterých nebyl sběr proveden (ca 32 %); těmto čtvercům byla data přiřazena pomocí tzv. Thiessonových polygonů, aby byla dodržena nespojitost dat a zároveň zajištěna náhodnost (obr. 5b);

d) vytvoření síťových kartogramů – znázornění prostorové distribuce zlomků podle jednotlivých keramických tříd (obr. 8–11);

e) vytvoření rastru svažitosti terénu na základě dat od firmy Geo-cz, s. r. o. – získání digitálního výškopisného modelu;

f) vytvoření kovarianční a korelační matice pro kartogramy a rastr svažitosti terénu – analýza závislosti distribuce keramických zlomků na sklonu povrchu.

Sledované jevy

Keramické nálezy byly vyhodnoceny podle jednotlivých keramických tříd (tab. 2). Na kartogramech bylo sledováno jak celkové množství kusů, tak celková váha. Interpretačně důležitou vlastností keramických zlomků je jejich velikost a míra omletí, popřípadě přítomnost ostrých, čerstvých lomů. Toto hodnocení je ale značně zatíženo subjektivním pohledem, zaznamenávána proto byla jen přítomnost či nepřítomnost nápadně velkých zlomků s ostrými hranami a lomy (obr. 7). Tyto doklady nedávného narušení podpovrchových archeologických situací byly výrazně zaznamenány převážně u pravěké keramiky. V případě středověké a novověké keramiky se zlomky lišily spíše v míře omletí.

	Počet zlomků (ks)	Váha (g)	Průměrná váha jednoho zlomku (g)
Pravěk	1 747	10 288,0	5,9
RS (A)	19	87,0	4,6
RS (B)	251	993,9	4,0
RS/VS	174	304,0	7,5
VS	666	2 609,1	3,9
Redukční	376	1 110,5	3,0
Glazovaná	883	3 123,5	3,5
Polokamenina	316	1 964,9	6,2
Porcelán	65	385,7	5,9
Neurčeno	143	314,6	2,2
CELKEM	4 640	22 181,2	46,6

Tab. 2. Přehled zastoupení jednotlivých keramických tříd na sbíraných plochách.
Tab. 2. Überblick über das Vorkommen der einzelnen Keramikklassen auf den untersuchten Flächen.

10. Vyhodnocení

Povrchové sběry ukázaly, že téměř všechny čtverce na zkoumané ploše obsahují keramické nálezy z pravěku, středověku a novověku. Identifikace prostor sídelních aktivit proto vyžaduje sledovat nejen kvantitu a kvalitu zlomků, ale také vztahy mezi jednotlivými keramickými třídami.

10.1 Interpretační předpoklady

Hlavním problémem při interpretaci souborů keramiky z povrchových sběrů je určení jejich původu, tj. rozlišení primárních a sekundárních kumulací. Jako primární kumulaci chápeme soubory, které indikují podpovrchové archeologické situace na místě sběru, především pozůstatky sídlištních aktivit. Mezi sekundární kumulace bychom řadili takové případy, které o podpovrchových archeologických situacích na místě sběru nesvědčí. Jedná se o soubory vzniklé náhodnou kombinací přirozených (eroze) a kulturních procesů (orba), přičemž keramické fragmenty se do ornice mohly dostat především hnojením,

popřípadě z narušených archeologických situací na vzdálenějším místě. Vyloučit nelze ani vliv povrchového sběru, u kterého nelze zaručit rovnoměrnou pozornost sběračů po všechny části dne.

Klíčový interpretační význam pro řešení těchto problémů má novověká, především glazovaná keramika. Ta by totiž – na rozdíl od vrcholně středověké, pozdně středověké nebo redukčně vypálené keramiky – neměla souviset s naoráváním archeologických situací na ploše zaniklých Vyklek, ale převážně s novověkým hnojením polí. Novověká keramika je proto důležitým nástrojem, který umožňuje interpretovat nerovnoměrnou kumulaci materiálu na zkoumané ploše.

10.2 Pravěké osídlení (obr. 8, 10)

Nálezy pravěké keramiky se soustřeďují na úpatí svahu, jižně od úžlabí (obr. 4:1, 2). Zde se nacházely také velké kusy s ostrými lomy. Omleté keramické zlomky byly nalézány v různém množství také v dalších čtvercích po celé zkoumané ploše, nejméně ovšem na návrší se zaniklým kostelem (obr. 8, 10). Vyváženější pohled by samozřejmě přineslo vyhodnocení keramiky podle jednotlivých pravěkých období.

10.3 Středověké osídlení (obr. 8–11)

Mezi raně středověkou keramiku lze jednoznačně řadit pouze zlomky středověké třídy (A). Její četnost je ale velmi nízká a nelze z ní vyvozovat určité závěry (max. dva kusy na čtverec). Do raně středověkého období může patřit také část středověké keramiky třídy (B); jednoznačnější určení je možné pouze u morfologicky výrazných nebo zdobených zlomků. V jejich případě nic nesvědčí o datování před 13. století. Do 13. století a později lze dále řadit keramiku třídy (C) a (D). Všechna tato keramika se proto na pole mohla dostat již díky hnojení.

Středověká keramika třídy (B), (C) a (D) byla nalézána téměř po celé zkoumané ploše, ve větším množství (kumulacích) pak zejména v severnějším úžlabí (obr. 4:3), tak dále na úpatí svahu při ústí jižního úžlabí (obr. 4:1–2). Větší množství nálezů přinesly i některé čtverce ve svahu pod kostelem. Kumulace středověké keramiky má ale pravděpodobně různý původ, a ne vždy dokládá přímé sídelní aktivity.

Raně a vrcholně středověké osídlení lze poměrně jistě předpokládat pouze na jediném místě, a to při úpatí svahu tam, kde ústí jižní úžlabí (obr. 4:1–2, 4:7). Zde totiž téměř chybí glazovaná keramika a také další novověké nálezy. Vyšší četnost středověké keramiky zde proto bude souviset s narušováním podpovrchových sídlištních situací. To potvrzují i ostřejší lomy u některých fragmentů (obr. 7). Jedná se pravděpodobně o okrajovou zónu středověké vsi, jejíž jádro leželo za mlýnským náhonem směrem ke Křinecké Blatnici.

Opačnou výkladovou možnost je třeba připustit u nálezové situace v úžlabí (obr. 4:3, 4:6), které vykazuje sice stejně vysoké množství středověké keramiky, ale nalézá se zde hojněji také keramika novověká. Koncentrace středověké keramiky zde proto může být sekundární a indikuje pravděpodobně recentní kumulační zónu povrchového materiálu. Tomu odpovídá i nižší váha a omletý charakter keramických fragmentů z těchto míst (obr. 7). Nejstarší zde nalezené zlomky by proto mohly indikovat počátky intenzivního středověkého hnojení (obr. 6:2, 6:6–8, 6:10–11, 6:13–14).

Výklad topografie raně středověkých Vyklek nemůže být zcela jednoznačný. Existence středověkého osídlení rozloženého do více míst není zatím potvrzeno ani definitivně vyvráceno. Odpověď může přinést teprve opakovaný sběr, popřípadě vyhodnocení situace mezi mlýnským náhonem a Křineckou Blatnicí, kde předpokládáme těžiště osídlení.

10.4 Sídelní kontext vykleckého kostela (obr. 8–11)

Místo, kde stával kostel se hřbitovem, se v ornici projevuje velmi výrazně nálezy lidských kostí a stavebního materiálu (obr. 4:5). Bylo zde však nalezeno jen minimální množství jakékoliv keramiky, ať pravěké, vrcholně a pozdně středověké nebo novověké. Středověká

Obr. 8. Kartogram znázorňující distribuci keramika (počty kusů).
Abb. 8. Kartogramm mit Verteilung der Keramik (Stückanzahl).

Obr. 9. Kartogram znázorňující distribuci keramika (počty kusů).
Abb. 9. Kartogramm mit Verteilung der Keramik (Stückanzahl).

Obr. 10. Kartogram znázorňující distribuci keramika (váha).
Abb. 10. Kartogramm mit Verteilung der Keramik (Gewicht).

Obr. 11. Kartogram znázorňující distribuci keramika (váha).
Abb. 11. Kartogramm mit Verteilung der Keramik (Gewicht).

keramika třídy (A), (B) a (C) zde nebyla nalezena vůbec. Podobně situace vypadala na svazích pod kostelem (obr. 4:4). Právě absence novověké keramiky, spolu s geomorfologií terénu, vedou k závěru, že se jedná o terény silně erodované, jejichž povrch se mohl od středověku výrazně snížit a doklady sídelních aktivit zde mohly být značně redukovány. To naznačuje popis terénní situace v roce 1874, kdy mělo být místo kostela ještě mírně vyvýšené (Kalousek 1875, 488). Samotná absence středověké keramiky třídy (B) a (C), kterou lze nejspíše spojovat s dobou Zbraslava a Domaslavy, proto ještě přímo nevylučuje jejich sídlo situované v blízkosti kostela. Na druhou stranu vážným argumentem proti jsou přirozené dispozice celého návrší, které nejsou příliš vhodné pro trvalé osídlení zvláště ve srovnání s chráněnou polohou pod svahem. Nevýhodou je především absence dostatečného vodního zdroje, který se nachází až ve vzdálenosti několik stovek metrů.

10.5 Ke studiu rozptýleného raně středověkého osídlení

Změny v keramické technologii nerespektují chronologické předěly klíčové pro historickou interpretaci. Raně středověké výrobní postupy totiž pravděpodobně přetrvávaly nejméně po celé 13. století a jsou charakteristické také pro keramiku, která se na pole dostávala pravděpodobně již s hnojením. Tato keramika přitom může být snadno považována za raně středověkou (srov. Ježek 2007, 529, 534–536; Frolík–Sigl 1995, 69–70). Vlivem řady faktorů jako je nepravidelné hnojení, orba, eroze a nestejnoměrný povrchový sběr vytváří tato pseudoraně středověká keramika kumulace, které mohou být interpretovány jako pozůstatky rozptýleného osídlení. K tomu může dojít zvláště při určitých způsobech povrchového sběru.

Jako jedno z východisek lze navrhnout:

a) sledovat distribuci novověké keramiky jako základní referenční jednotky;

b) přednostní výzkum lokalit, které zanikly ještě v průběhu mladšího středověku, neboť ty – na rozdíl od dosud žijících vsí – umožňují systematicky sledovat osídlení ve vrcholně středověkých intravilánech, a tím získat vyrovnanější představu o celém území.

Samozřejmostí je sledování kvality nalezených zlomků (ostrost lomů) a publikování kreseb výrazných fragmentů, stejně jako velkoplošný analytický povrchový sběr schopný zachytit i keramické třídy s malou četností zlomků.

11. Historické souvislosti

Číšník Zbraslav patří mezi historicky nejlépe poznané šlechtice z okolí krále Václava I. O jeho kariéře a pohybu v blízkosti panovníka víme díky svědeckým řadám v několika listinách z let 1228–1238 (Sovadina 1995). Vzácné detaily o Zbraslavově rodině, složitém vytváření majetkové základny a osobách, které ho obklopovaly, přináší jeho závěť (CDB III/1, 225–227 č. 181; podrobně Žemlička 1983; 2002, 407–411).

Zbraslav nebyl v žádné ze soudobých listin uveden s predikátem, teprve jeho žena Domaslava je charakterizována jako „*matrona nobilis de Miletin*“, ale to až jako vdova tři roky po manželově smrti (CDB IV/1, 68 č. 8). Vzhledem k významnému úřadu a také díky majetku rozptýlenému po velké části Čech, je velmi pravděpodobné, že Zbraslav měl více mimopražských sídel. Jedno z nich je hledáno v Miletíně ve východních Čechách, druhé na opačném konci země ve Starém Pšově na Podbořansku (Klápště 2005, 83; Drnovský 2012, 46–49, 69–70). Snad nejvýznamnější Zbraslavovo sídlo je ale kladeno právě do Vyklek, neboť zde vznikla jeho závěť a zde pravděpodobně také zemřel, někdy koncem zimy nebo na jaře 1238.[3] Domněnku, že zde takové sídlo skutečně bylo, podporuje jak velké množství osob shromážděných při sepsání závěti, tak strategická poloha místa. Vykleky se tehdy nacházely nejen na cestě z Prahy do severovýchodních Čech a dále do Slezska, ale zároveň na trase spojující Zbraslavovy a Domaslaviny majetky rozptýlené v severozápadních a severovýchodních Čechách (obr. 12).

[3] Listina není datována, řada přesvědčivých skutečností ale dovoluje vložit její vznik mezi 20. únor a 5. květen 1238, popřípadě nejpravděpodobněji do několika týdnů po 4. dubnu 1238 (CDB III/1, 225 č. 180, 235 č. 188; CDB IV/1, 68 č. 8).

Konkrétní podobu ani jednoho z předpokládaných Zbraslavových sídel neznáme, stejně jako v případě většiny jiných předních šlechticů a dvořanů z období vlády Přemysla Otakara I. a Václava I. (evidence u Sovadina 1995). Pouze modelově jsou předpokládány ohrazené a nepříliš náročné stavby, doprovázené vlastnickým kostelem. Vykleky ale do této kategorie pravděpodobně nepatřily.

Na základě povrchových sběrů se zdá, že Zbraslavův dvůr ležel ve vsi a nebyl vázán na kostel, který stál osamoceně na výrazném návrší. Vysvětlení této situace je možné na základě analýzy dalších písemných pramenů, které přibližují pravděpodobný sociální kontext a širší topografické souvislosti sakrální stavby.

Vykleky

Důležitá je informace, že Zbraslav Vykleky koupil, a to za peníze své ženy Domaslavy (CDB III/1, 226 č. 181: *Viclec, quod emi pro pecunia uxoris mee*). Manželé tedy vstoupili

Obr. 12. Majetky královského číšníka Zbraslava a jeho manžely Domaslavy. 1 – Pšov; 2–3 – Orasice a Újezdec u Loun; 4–6 – Lounky, Hrobce a Újezdec u Roudnice; 7 – Zeměchy (?); 8 – Sluhy (prodány před 1238); 9 – Sadová; 10–11 – Vykleky a Havraň; 12–18 – Třebihošť, Střmen (?), Zásada, Dehtov, Zábřezí, Trotina a Miletín; 19–20 – Máslojedy, Hořiněves. Srov. Žemlička 1983; 2002, 407; Machek 1969; Wolf 1966; 1969; 1971.

Abb. 12. Besitztümer des königlichen Kellermeisters Zbraslav und seiner Frau Domoslava. 1 – Pšov; 2–3 – Orasice und Újezdec bei Louny; 4–6 – Lounky, Hrobce und Újezdec bei Roudnice; 7 – Zeměchy (?); 8 – Sluhy (vor 1238 verkauft); 9 – Sadová; 10–11 – Vykleky und Havraň; 12–18 – Třebihošť, Střmen (?), Zásada, Dehtov, Zábřezí, Trotina und Miletín; 19–20 – Máslojedy, Hořiněves. Vgl. Žemlička 1983; 2002, 407; Machek 1969; Wolf 1966; 1969; 1971.

do starší lokální situace, která byla vytvořena předchozími držiteli. Bohužel nevíme, kdo jimi byl. Základní možnosti nicméně nastiňují majetkové poměry sousedních lokalit (obr. 13, tab. 3). Z nich vyplývá, že Zbraslavova žena Domaslava v této oblasti držela ještě ves Sadovou, snad totožnou se vsí téhož jména uváděnou předtím v majetku kláštera sv. Jiří. Jiné vsi vystupují jako donace členů panovnické rodiny církevním institucím (Netřebice, Hrubý Jeseník). Je proto možné, že držitelem Vyklek před Zbraslavem a Domaslavou byla právě církevní instituce nebo panovník.

Havraň – regionální centrum první poloviny 13. století

Přibližně 1 km od Vyklek se rozkládala dnes již zaniklá Havraň, situovaná v místech, kde je niva říčky Mrliny nejužší a kde proto lze očekávat brod na cestě z Prahy do východních Čech (obr. 13). Také zde disponoval Zbraslav blíže neznámým majetkem v hodnotě 5 hřiven, který koupil opět z prostředků své ženy Domaslavy.

O funkci Havraně v první polovině 13. století víme jen málo (Pekař 1916, 101–102; Vogt 1938, zvl. 69–70; Klír 2002 – zde publ. archeologické nálezy; Mařík 2009, 153–154; Kalhous 2010, 16–17). Pravděpodobně se tehdy jednalo o správní centrum nižšího řádu, jak svědčí termín „*In provincia Gawranski*“, lokalizující deset vsí v majetku svatojiřské-

Obr. 13. Poloha Vyklek a lokalit uváděných v textu. Nápadné je situování Havraně v místech, kde se niva Mrliny a jejich přítoků zužuje na minimální šíři. 1 – Kratonohy (zaniklé); 2 – Netřebice; 3 – Krněvice (zaniklé); 4 – Chleby; 5 – Hrubý Jeseník; 6 – Křinec; 7 – Vestec; 8 – Bobnice; 9 – Všechlapy; 10 – Veleliby.

Abb. 13. Lage von Vykleky und der im Text erwähnten Fundstellen. Auffällig ist die Lage von Havraň an den Stellen, wo sich die Flussaue der Mrlina und ihrer Zuflüsse auf Mindestbreite verengt. 1 – Kratonohy (wüst); 2 – Netřebice; 3 – Krněvice (wüst); 4 – Chleby; 5 – Hrubý Jeseník; 6 – Křinec; 7 – Vestec; 8 – Bobnice; 9 – Všechlapy; 10 – Veleliby.

ho kláštera (cca 1228), a dále jméno středověkého děkanátu „*Decanatus Hawranensis*“ (CDB II, 422 č. 378; srov. Nový 1991, 127; RDP, 85). Paradoxně i přes poměrně intenzivní archeologicko-amatérský zájem není na Havrani doložena sakrální stavba nebo doklady pohřbívání (Hellich 1918), a je tak možné, že tyto úlohy plnil vyklecký kostel. Havraň sama během dalších desetiletí svůj význam ztratila a její funkce převzalo královské město Nymburk (ca 1275) a hrad v Poděbradech (po 1262; srov. Velímský 1990; Kalhous 2010, 17; 2011, 60–67). S tím mohlo souviset také přeložení hlavních tras z Prahy do východních Čech.

Úzké vazby mezi Havraní a Vyklekami by mohl naznačovat zápis ve falzu pro ostrovský klášter, který v rozsáhlém soupise mimo jiné uvádí donaci jakéhosi Zbraslava obsahující „*capellam sancti Adalberti cum terra ad quinque aratra in villa Thuclecyeh, que eciam dicitur Hawrani*“ (CDB II, 382 č. 359). Jméno zkomoleně zapsané v lokativu jako „*Thuclecyeh*“ ztotožnil s Vyklekami již J. V. Šimák (1938, 829). K jiné lokalizaci se přiklonil A. Profous (Profous–Svoboda 1957, 396), popřípadě J. Žemlička (2012a, 208, 217). Paleograficky je listina kladena přibližně do druhé poloviny 13. století, obsahově by ale mohla – v případě darů českých šlechticů – odrážet situaci před polovinou 12. století (srov. Petráček 2003, 112–114; Nový 1991, 130; Velímský 2007, 53–54).

Lokalita	Vzdál. (km)	Majetková situace	Pramen a lit.
Sadová	4,0	20./30. léta 13. století: klášter Sv. Jiří ↓ (?) 1241: Domaslava, žena Zbraslava ↓ (donace) řád německých rytířů	Detailněji níže.
Netřebice	1,5	1186: Alžběta, dcera knížete Bedřicha ↓(donace) johanité Jako knížecí donaci uvádí Netřebice také známé johanitské falzum hlásící se k roku 1183.	CDB I, 284–285 č. 131; 419 č. 402; k falzu z poloviny 13. století nověji Špok 2007, 13–14.
Hrubý Jeseník	5,5	Je snad totožný s jednou z lokalit uvedených ve falzu pro vyšehradskou kapitulu (údajná Vratislavova donace).	CDB I, 375 č. 387. K listině srov. Petráček 2003, 71–79.
Chleby	2,0	1292: cisterciácký klášter Mnichovo Hradiště ↓ (prodej) cisterciácký klášter Sedlec	RBM II, 675 č. 1571. Srov. Charvátová 1998, zvl. 263, 288.
Vestec	2,0	1223: Purkhart z Vesce (?)	Viz níže.
Pozn.: V okolí Havraně bylo majetkově interesováno také pražské biskupství, které zde koncem 13. století drželo 1 lán ve Vyklekách a rybník mezi Netřebicemi a Kratonohy (DRC, 2). Poměry pro Krněvice, Rašovice a Kratonohy jsou známy až k roku 1361, kdy byly královským manstvím (Klír 2002, 127–129).			

Tab. 3. Majetkové poměry v okolí Vyklek (přelom 11. a 12.–13. století).

Tab. 3. Besitzverhältnisse in der Umgebung von Vykleky (11. und 12.–13. Jhdt.).

V urbáři hradišťského kláštera z přelomu 14. a 15. století je uveden dvůr „*Hawransko*", který je považován za reziduální sídliště na místě Havraně u Nymburka (ZUKH, 1, 6, 9; Šimák 1917, 99; Profous 1947, 532; naposledy Kalhous 2010, pozn. 27). Majetek hradišťského kláštera by pak obklopoval Vykleky ze dvou stran, neboť až do roku 1292 byly v klášterním držení také sousední Chleby (tab. 3). Vzhledem k tomu, že Zbraslavův bratr se jmenoval Rivín (Hřivín), tedy stejně jako opat hradišťského kláštera uváděný roku 1232 (CDB III, 15 č. 15; na téže listině svědčí i Zbraslav), mohla by být konstruována lákavá hypotéza o vazbě Zbraslavovy rodiny na hradišťský klášter nebo jeho tehdejšího opata. Ztotožnění hradišťského Havranska s Havraní na Nymbursku ale není vůbec jisté, neboť ve stejné době je ves Havraň stále uváděna v majetku Švábů z Jíkve a Havraně (např. k roku 1412; AČ 36, 100 č. 9: *In villa Hawranye Johannes dictus Swab de ibidem decessit*; srov. Klír 2002, 128). Název Havransko přitom již předpokládá zánik Havraně.

Sadová

Další klíčová, i když méně podrobná listina sepsaná v Hradci Králové roku 1241, která je vlastně druhou závětí, uvádí, že Domaslava darovala řádu německých rytířů mimo jiné vsi „*Mazloied, Zadowi et Wiclek*" (CDB IV/1, 68 č. 8). Problém je dán existencí dvou relevantních Sadových. Jedna leží u Máslojed (Sadová u Nechanic), druhá v blízkosti Vyklek (obr. 13; zaniklá Sadová u Bobnic). V literatuře je většinou preferována známější Sadová u Nechanic, kontinuita majetkové držby ale jednoznačně svědčí pro Sadovou u Bobnic. Tu totiž drželi němečtí rytíři ještě v roce 1413 a 1414 (Klír 2002, 127).[4]

Poloha zaniklé Sadové je dnes přesně známa, doložena je jak pomístním jménem V Sadoví na rozhraní k. ú. Chleb a Bobnice (okr. Nymburk), tak archeologickými nálezy. Ty byly dříve mylně ztotožňovány s nikdy neexistující vsí Kovanův Vesec (tak ještě Klír 2002; 2003). Jméno Sadové u Bobnic se pravděpodobně poprvé objevuje v seznamu majetků svatojiřského kláštera, a to „*In provincia Gawranski*" v listině z doby cca 1228 (CDB II, 422 č. 378). S lokalizací některých svatojiřských vsí jsou ale spojeny problémy, a to včetně Sadové (srov. Klír 2005, 67–78 /Sadová/, 104–105 /Vinaře/).

[4] Doklady z cca 1228, 1238 a 1241, někdy s nepřesnou lokalizací: Profous–Svoboda 1957, 7; Svoboda–Šmilauer 1960, 302; mylná lokalizace Vyklek (Výklek) z roku 1238 Kalistová, 1971, 357; Kalhous 2011, 25; alternativně editoři CDB IV/2, 123.

Vazba Zbraslavova majetku na lokální centra

Těsná prostorová vazba Zbraslavových majetků na místa nižšího centrálního významu není překvapivá. Na podobnou situaci v severozápadních Čechách upozornil již dříve P. Meduna (1993, 94–96). Jeho topografický přehled, ve kterém spatřuje doklad snah předních velmožů podílet se na ekonomicky perspektivním prostoru, lze nyní kompletovat (tab. 4). Do přehledu nejsou zahrnuty Zbraslavovy pražské majetky, toponymicky problematické Žichovice *(Cichouic)* a dále to, s čím samostatně disponovala Domaslava.

Lokality	**Prostorové souvislosti**
Lounky (pravý břeh Labe), Hrobce (protilehlý břeh), zaniklý Újezdec.	Přístav a přívoz na Labi jižně od Litoměřice. Doklady z 12.–14. století (srv. Žemlička 1980, passim).
Orasice	Brod přes Ohři. V sousedství leží Radonice s knížecím a později strahovským hospodářským dvorem (doklad 1143–1144; Meduna 1992).
Pšov	O dlouhodobě centrálních dispozicích místa svědčí raně středověký hrad na vrchu Rubín. Z okolí hřbitova v poloze Starý Pšov pochází románské stavební články (Bubeník 1988, 151).
Zeměchy	V blízkosti vltavský brod v Kralupech. Lokalizace Zeměch ale není jistá (Žemlička 1983, 120; další možnosti srv. Profous–Svoboda, 771).
Vykleky	Zázemí lokálního centra Havraně.
Třebihošť, Střmen (?), Zásada, Dehtov, Zábřezí, Trotina.	U Miletína. Miletín je spojován s lokalitou označovanou v roce 1124 jako knížecí „*castrum*“ na cestě z Prahy do Slezska (MGH SS 12, 779; MGH SS 20, 728). Odpovídající osídlení ale není archeologicky doloženo a výhrady nepřímo vznáší i toponomastika (Drnovský 2012, 46; Profous 1949, 77). O centrálních funkcích Miletína ve 13. století ale již nelze pochybovat.

Tab. 4. Prostorové souvislosti Zbraslavových majetků. Srov. Meduna 1993, 94–96.
Tab. 4. Räumliche Zusammenhänge der Besitztümer Zbraslavs. Vgl. Meduna 1993, 94–96.

Predikáty v okolí Vyklek (1223 a 1238)

O drobné pozemkové šlechtě v oblasti Vyklek a Havraně jsme relativně dobře informováni díky listině pražského biskupa Pelhřima z roku 1223. V ní je stvrzeno, že Sezema z Kostomlat daroval vilémovskému klášteru ves Opočnici (ca 17 km jihovýchodně od Vyklek; CDB II, 241–242 č. 252). Poměrně výjimečný je způsob zapsání jmen svědků, neboť ti nejsou charakterizováni svými úřady, ale všichni bez výjimky predikáty (obr. 14).[5]

Na počátku svědecké řady jsou uvedeni přední čeští šlechtici, kteří jsou známi také ze soudobých panovníkových listin (srov. Sovadina 1995). Jsou to Jindřich z Hradce se synem Vítkem, Ratmír ze Skviřína (plzeňský komorník), Jan, syn Zbyslava z Bratčic (1233 uváděn jako maršálek), Mstidruh ze Sluštic (jako pražský purkrabí 1220/1224–1239) a Albert ze Slivna (dvorský sudí 1235–1240). Zvláštní skupinu šlechticů představují donátorovi příbuzní, králův dvořan Hroznata z Poděbrad a dále Vilém z Kostomlat (Žemlička 2012, 526).

Druhou polovinu svědecké řady tvoří jména s predikáty lokalizovatelnými do malé enklávy severně až východně od Kostomlat (obr. 15). Jsou to Soběhrd z Rožďalovic, Vad z Velelib, Předslav z Loučeně, Pavlec z Jizbice, Janek s dvěma bratry ze Všechlap, Žešec ze Sovenic a Purkhart z Vestce.[6] Tito šlechtici z jiných listin známi nejsou, s výjimkou Soběhrda

[5] „*… hii sunt testes: dominus Henricus cum filio suo Vitcone de Nova domo, Ratmirus de Squirina, Groznata de Podiebrad, Wilhalmus de Coztomat, Johannes filius Zbizlay de Bratercsic, Albreht de Zliwen, Miztidruch de Zluscic, Zobehird de Roscsalovic, Vad de Velelud, Predzlav de Lucsan, Paulec de Giztbic, Janec cum duobus fratribus de Vsehap, Ziesce de Sovinic, Purchart de Vezcie*“. Srov. Pleskalová 1998; Svoboda 1964.

[6] Vlastní i místní jména uvedená v listině byla zkomolena v RBM I, 312 č. 677 a následně i v dalších studiích (srov. Kalousek 1875, pozn. 1).

Obr. 14. Poloha lokalit uváděných v predikátech v listinách z roku 1223 (dar vsi Opočnice Sezemy z Kostomlat vilémovskému klášteru) a 1238 (závěť číšníka Zbraslava). 1 – Dobroměřice; 2 – Nesvětice; 3 – Břešťany; 4 – Všechlapy (? u Teplic nebo u Nymburka); 5 – Konárovice; 6 – Kojice; 7 – Skvořín; 8 – Sluštice; 9 – Horní a Dolní Slivno; 10 – 17 viz obr. 14; 18 – Bratčice. Neuveden Jindřichův Hradec. Orámováno území detailně znázorněné na obr. 15.

Abb. 14. Lage der in den Urkunden von 1223 in den Prädikaten aufgeführten (Schenkung des Dorfes Opočnice von Sezema von Kostomlat an das Kloster Vilémov) und 1238 erwähnte (Testament des Kellermeisters Zbraslav) Fundstellen. 1 – Dobroměřice; 2 – Nesvětice; 3 – Břešťany; 4 – Všechlapy (? bei Teplice oder bei Nymburk); 5 – Konárovice; 6 – Kojice; 7 – Skvořín; 8 – Sluštice; 9 – Horní und Dolní Slivno; 10 – 17 siehe Abb. 14; 18 – Bratčice. Nicht aufgeführt Jindřichův Hradec. Gerahmtes Gebiet als Detaildarstellung in Abb. 15.

Obr. 15. Oblast dolní Cidliny a Mrliny s vyznačením lokalit uváděných v predikátech drobné šlechty (1223) a v majetku kláštera sv. Jiří *„In provincia Gawranski"* **(cca 1228). Srov. Mařík 2009, obr. 69.**

Abb. 15. Gebiet der unteren Cidlina und Mrlina mit eingezeichneten, in den Prädikaten des Kleinadels (1223) aufgeführten und sich im Besitz des Georgklosters *"In provincia Gawranski"* **(ca. 1228) befindende Fundstellen. Vgl. Mařík 2009, Abb. 69.**

z Rožďalovic (CDB II, 286 č. 286). S dvěma z těchto predikátů se znovu setkáváme o patnáct let později ve Zbraslavově závěti, a to s Petrem ze Sovenic a Ctiborem ze Všechlap.[7]

Ve všech místech, která jsou uvedena v predikátech předních šlechticů, dnes nalézáme kostel uvedený již v rejstříku papežských desátků (RDP, na různých místech). Zpravidla se ale jedná o kostel stavebně mladší (Bratčice; Kibic 2004; Sluštice; obojí Slivna; Šulc a kol. 1999; Poděbrady; Kostomlaty; srov. Umělecké památky Čech 1–4, na různých místech). Výjimku představuje románský Skviřín (Nováček 2010, 165–167). Naopak v lokalitách spojených s méně významnými osobami již kostel pravidlem není. Rejstříky papežských desátků ho uvádí pouze v Rožďalovicích, Loučeni a Velelibech, chybí naopak v Jizbici, Všechlapech, Sovenici i Vestci. Původní velelibský kostel byl stržen roku 1874, na zbořeništi byly pozorovány pouze gotické stavební prvky (Kalousek 1875, 487). Ve své středověké podobě již neexistuje ani kostel v Loučeni (zbořen 1780) a v Rožďalovicích (barokně zcela přestavěn).

Podstatné je, že všechny uvedené kostely jsou dnes situovány přímo do vesnické zástavby. Podobnou topografickou situaci kostelů vázaných na vesnické intravilány ukazuje také rozbor lokalit uvedených v dalších predikátech ve Zbraslavově listině (Klápště 2005, 84–87).

12. Závěr

Vyklecký kostel, ve středověku pravděpodobně dřevěný, stál mimo vlastní ves, na návrší vzdáleném přibližně 400 m od vsi. Osídlení v jeho blízkosti nelze zatím archeologicky doložit ani vyvrátit. Nicméně je nepravděpodobné vzhledem k přírodním dispozicím místa. Případné šlechtické sídlo by bylo zdálky sice velmi dobře viditelné a dominantní, jinak by ale mělo pouze nevýhody, z nichž nejvážnější problém by představovala absence vodního zdroje. Zbraslavův „dvůr" je tak třeba hledat spíše při úpatí svahu, popřípadě přímo ve vsi, a musel se tedy obejít bez kostela.

Počátky vykleckého kostela zůstávají neznámé. Stavba byla v minulosti zbořena a jakékoliv archeologické nálezy datovatelné do středověku chybí. Spolehlivé datum „ante quem" proto nabízí teprve rejstřík papežských desátků. Velmi spekulativní je ostrovské falzum zmiňující Zbraslavovu „kapli" sv. Vojtěcha.

O poměrně vysokém stáří vykleckého kostela svědčí spíše jeho prostorové souvislosti. Vykleky s Havraní nebyly okrajovými lokalitami, ale naopak aspirovaly na regionální centrum, popřípadě tržní místo. Havraň měla nejpozději v první třetině 13. století takovou míru centrality, že po ní byla pojmenována jakási „*provincia*" mezi dolní Cidlinou a Mrlinou a jméno mohlo přejít také do označení jednoho z církevních děkanátů. V poloze, kam dnes Havraň klademe, ale chybí doklady sakrální stavby nebo pohřbívání. Vysvětlení se nabízí právě v existenci vykleckého kostela, který byl situován na výrazném návrší nad Havraní.

Zbraslav s Domaslavou koupí Vyklek nevstoupili do nevýznamného nebo ahistorického prostoru, ale pravděpodobně navázali na aktivity předchozích majitelů, jejichž výsledkem mohl být také kostel, tehdy snad již farní. Neznámý zakladatel vykleckého kostela volil dominantní polohu, která mohla sloužit i jako orientační bod při cestování v jinak ploché krajině. Pravděpodobně ale nehodlal v blízkosti kostela sám sídlit, neboť pak by upřednostnil spíše polohy příhodnější, jak lze sledovat v těch okolních vsích, jejichž jména nalézáme v predikátech početné pozemkové šlechty. Roli zakladatele vykleckého kostela proto přisuzujeme nejspíše církevní instituci, popřípadě panovníkovi. Jistotu však nemáme.

Díky plošnému archeologickému snímku byly získány důležité poznatky o struktuře středověkého osídlení a o možnostech jeho studia na základě povrchových sběrů. Bez adekvátní metody a kritiky by totiž mohly být některé kumulace keramiky tzv. hradištní tradice snadno interpretovány jako doklady rozptýleného raně středověkého osídlení, které využívalo drobných topografických výhod v podobě nenápadných vodotečí a pramenných pánví. Na základě analytického sběru ve čtvercové síti a díky srovnání s distribucí novověké keramiky, která slouží jako základní referenční jednotka, je ale třeba připustit alternativní

[7] „*Sciborius de Wesehlap, Petrus de Souenich*". K Všechlapům srov. Profous–Svoboda 1957, 641–642.

výklad. V některých případech se může jednat o pseudolokality vzniklé teprve sekundární kumulací keramiky, která se do ornice mohla dostat hnojením nebo ze vzdálených narušených archeologických situací.

Pokud není uvedeno jinak, autory vyobrazení jsou autoři článku.

Prameny

AČ 36: Archiv český 36, Desky dvorské království českého. Díl 3. Druhá kniha provolací z let 1411–1448 (Friedrich, G., ed.). Praha 1941.

CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, 805–1197 (Friedrich, G., ed.). Pragae 1904–1907; II, 1198–1230 (Friedrich, G., ed.,). Pragae 1912; III/1–2, 1231–1240 (Friedrich, G.–Kristen, Z., edd.). Pragae 1942–1962; IV/1–2, 1241–1253 (Šebánek, J.–Dušková, S., edd.). Pragae 1962–1965.

GEOMETRISCHER GRUND: Geometrischer Grund Rieß von dem Dorf Chleb, 1778, 1/3 linie = 1 sáh (ca 1 : 2 597), J. Jirasek, rkp. kol., Státní oblastní archiv středních Čech Praha, fond Velkostatek Poděbrady, inv. č. 4 478.

MGH SS 12: Herbordi Vita Ottonis Episcopi Babenbergensis. In: Monumenta Germaniae Historica – Scriptores 12, (Pertz, G. H., ed.), 746–822. Hannoverae 1856.

MGH SS 20: Herbordi Vita Ottonis Episcopi Babenbergensis. In: Monumenta Germaniae Historica – Scriptores 20, (Pertz, G. H., ed.), 704–769. Hannoverae 1868.

DRC: Decem registra censuum bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente (Emler, J., ed.). Praha 1881.

RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I, 600–1253 (Erben, K. J., ed.). Pragae 1855; II, 1253–1310 (Emler, J., ed.). Pragae 1882.

RDP: Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecézí pražské (Tomek, V. V., ed.). Pojednání královské společnosti nauk, tř. VI, sv. 6. Praha 1873.

ZUKH: Zlomek urbáře kláštera Hradišťského (Emler, J., ed.). Rozpravy Královské české společnosti nauk, tř. VI, sv. 12. Praha 1884.

Literatura

BARTOŠKOVÁ, A., 2000: Libice nad Cidlinou – výzkum předhradí v roce 1997 – Libice nad Cidlinou – Untersuchungen in der Vorburg im J. 1997, PA XCI, 315–344.

BLAŽKOVÁ, G., 2011: Hmotná kultura Pražského hradu raného novověku ve světle archeologických nálezů (Text) – The material culture of Prague Castle in the Early Modern period in light of archaeological finds (Text). Dizertační práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha.

BOHÁČOVÁ, I., 2003: Keramika. In: Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku Mediaevalia archaeologica 5 (Boháčová, I., ed.), 393–394, 397–458. Praha.

BOHÁČOVÁ, I.–ŠPAČEK, J., 2001: Soubor keramiky z počátků vrcholného středověku ze Staré Boleslavi – A ceramic assemblage dating to the beginning of the High Middle Ages from Stará Bolerslav, Archeologické výzkumy ve středních Čechách 5, 599–621.

BRYCH, V., 1989: Nesvětice, zaniklá středověká ves na Mostecku. Současný stav a perspektivy výzkumu – Nesvětice, mittelalterliche Ortswüstung im Bez. Most, AH 14, 311–318.

BUBENÍK, J., 1988: Slovanské osídlení středního Poohří I., II. – Die slawische Besiedlung im Einzugsgebiet der mittleren Ohře. Praha.

ČORNEJOVÁ, M., 2009: Tvoření nejstarších českých místních jmen. Opera Universitatis Masarykianae Brunensis, Facultas Philosophica 383. Brno.

DRNOVSKÝ, P., 2012: Středověké osídlení na dolním toku řeky Bystřice – Medieval settlement in the middle stream of the river Bystřice. Diplomová práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, Filozofická fakulta univerzity Karlovy v Praze.

FROLÍK, J.–SIGL, J., 1995: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny – Chrudim Region (East Bohemia) in the Early Middle Ages. Development of Settlement and Related Structural Changes – Das Chrudimer Land im Frühmittelalter. Die Entwicklung der Besiedlung und seine strukturellen Probleme. Hradec Králové.

GABRIEL, F.–PEŘINA, I., 2009: Problém vývoje keramiky ve středním Pojizeří – Probleme der Keramikentwicklung in der mittleren Isergegend (Pojizeří), AH 34, 71–83.

HELLICH, J., 1912: Paměti Chleb. In: Poděbradsko. Obraz minulosti i přítomnosti III.1. Soudní okres nymburský (Kožíšek, J., ed.), 158–173. Poděbrady.

– 1918: Výzkumy na hradišti a tvrzi Havrańské u Poděbrad, PA XXX, 35–37.

HRDLIČKA, L.–RICHTER, M., 1974: Slovanské a středověké osídlení Oškobrhu u Poděbrad – Die slawische und mittelalterliche Besiedlung auf dem Oškobrh bei Poděbrady, PA XLV, 111–184.

CHARVÁTOVÁ, K., 1998: Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách (1142–1420). 1. svazek. Fundace 12. století. Praha.
CHARVÁTOVÁ, K.–VALENTOVÁ, J.–CHARVÁT, P., 1985: Sídliště 13. století mezi Malínem a Novými Dvory, o. Kutná Hora – A 13th-Century Settlement between the Communities of Malín and Nové Dvory, Distr. of Kutná Hora – Селище 13-го века между Малин и Нове-Дворы в р-не г. Кутна-Гора, PA LXXVI, 101–165.
JEŽEK, M., 2007: Jaroměřsko v raném středověku – The Jaroměř region in the Early Middle Ages, AR LIX, 523–570.
KALHOUS, D., 2010: Od Libice ke Kolínu. Dějiny jedné oblasti do husitství (část I.) – From Libice to Kolín. The history of one region until the Hussite Movement (Part I), Mediaevalia Historica Bohemica 13/2, 7–58.
– 2011: Od Libice ke Kolínu. Dějiny jedné oblasti do husitství (část II.) – From Libice to Kolín. The history of one region until the Hussite Movement (Part II), Mediaevalia Historica Bohemica 14/1, 7–70.
KALISTOVÁ, J., 1971: Otazníky kolem Miletína, Zpravodaj místopisné komise ČSAV 12, 357–360.
KALOUSEK, J., 1875: Veleliby, Vykleky a Havraň, PA X, 485–492.
KIBIC, K., ml., 2004: Ke stavební historii kostela sv. Václava v Bratčicích – Zur Baugeschichte der St. Wenzelskirche in Bratčice, PRP 11/1, 92–103.
KLÁPŠTĚ, J., 1978: Středověké osídlení Černokostelecka – Die mittelaterliche Besiedlung im Raum von Černý Kostelec – Средневоковое заселение Чернокостелецка, PA LIX, 423–472.
– 2005: Proměna Českých zemí ve středověku. Praha.
– 2010: Boemia plena est ecclesiis et religione divina. In: Čechy jsou plné kostelů. Boemia plena est ecclesiis. Kniha k poctě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc. (Studničková, M., ed.), 217–227. Praha.
– 2011: O rané šlechtě v českých zemích. Malý náčrt velkého tématu. In: Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu (Doležalová, E.–Meduna, P., edd.), 61–66. Praha.
KLÍR, T., 2002: Osídlení mezi Nymburkem a Křincem ve středověku a raném novověku – Settlement between Nymburk and Křinec in the Medieval and Early Modern Periods, Polabí 36, 92–157
– 2003: Plužiny pozdně středověkých sídel na příkladě severovýchodního Nymburska – Anbauflächen spätmittelalterlicher Siedlungen am Beispiel der nordöstlichen Nimburger Region, Mediaevalia Historica Bohemica 9, 246–291.
– 2005: Výzkumy Jana Hellicha na středověkých lokalitách Poděbradska – Jan Hellichs Untersuchungen der mittelalterlichen Fundstäten in der Umgebung von Poděbrady, Studia Mediaevalia Pragensia 5, 61–111.
– 2008: Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku – Besiedlung und landwirtschaftliche Nutzung marginaler Böden im späten Mittelalter und der frühen Neuzeit – The Settlements and Agriculture of the Margins in the Later Middle Age and Early Modern Age. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/ Pragensesque 5. Praha.
KLÍR, T.–SEDLÁČEK, Z., 2001: Středověké archeologické nálezy v obci Sokoleč, okr. Nymburk – Medieval archaeological finds from Sokoleč (Nymburk district), Polabí 35, 12–36.
KURPELOVÁ, M.–COUFAL, L.–ČULÍK, J., 1975: Agroklimatické podmienky ČSSR. Bratislava.
MACHEK, A., 1969: Zátluky-Sluki-Zásada?, Zpravodaj místopisné komise ČSAV 10, 372.
MALINA, O., 2011: Stabilizace sídelní sítě vrcholného středověku ve střední a západní Evropě. Dizertační práce, Katedra archeologie, Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni. Plzeň.
MAŘÍK, J., 2009: Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku – Early Medieval Agglomeration of Libice and its Hinterland. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 7. Praha.
MEDUNA, P., 1992: „Curia Radunice“ a její odraz v archeologických pramenech – „Curia Radunica“ und ihr Abbild in archäologischen Quellen. In: Sborník společnosti přátel starožitností 3. Miroslavu Richterovi k životnímu jubileu (Durdík, T., ed.), 27–30. Praha.
– 1993: K rekonstrukci vnitřní struktury hradské organizace Přemyslovců v severozápadních Čechách – Zur Rekonstruktion der Innenburgorganisationstruktur der Premysliden in nord-westlichen Böhmen. In: Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej. Spotkania Bytomskie 1 (Moździoch, S., ed.), 91–108. Wrocław.
– 2009: Curia Radonice – výjimka nebo pravidlo? In: Vladislav II. Druhý král z Přemyslova rodu, (Mašek, M.–Sommer, P.–Žemlička, J., eds.), Praha, 203–211.
NOVÁČEK, K., 2010: Kladrubský klášter 1115–1421. Osídlení – Architektura – Artefakty – The Kladruby Abbey. Settlement – Architecture – Artefacts. Plzeň.
NOVÝ, R., 1991: Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století – Diplomatische Bemerkungen zu den Donationsurkunden der böhmischen Klöster und Kapitel bis zum Ende des 12. Jahrhunderts, Studia Mediaevalia Pragensia 2, 125–146.
PEKAŘ, J., 1916: O správním rozdělení země české do polovice 13. století. In: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dr. Jaroslava Golla, 81–123. Praha.
PETRÁČEK, T., 2003: Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století.
PLESKALOVÁ, J., 1998: Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Opera Universitatis Masarykianae Brunensis, Facultas Philosophica 317. Brno.
PRINCOVÁ-JUSTOVÁ, J., 1994: Die burgwallzeitliche Keramik aus Libice nad Cidlinou. In: ITM. Forschungsprobleme des frühen Mittelalters I, 193–205. Brno.
PROFOUS, A., 1947: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. Praha.

PROFOUS, A.–SVOBODA, J., 1957: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl 4. Praha.
SEDLÁČKOVÁ, H.–VELÍMSKÝ, T., 1993: Archeologický výzkum v historickém jádru Nymburka v roce 1990 – Archäologische Forschungen im Stadtkern von Nymburk im Jahre 1990, AR XLV, 644–660.
SMETÁNKA, Z.–ŠKABRADA, J., 1975: Třebonín na Čáslavsku v raném středověku (Povrchový průzkum) – Die Gemeinde Třebonín in der Čáslaver Gegend im frühen Mittelalter, AR XXVII, 72–85.
SOVADINA, M., 1995: Dvůr Václava I. – Der Hof König Wenzels I., Sborník archivních prací 45, 3–40.
SVOBODA, J., 1964: Staročeská osobní jména a naše příjmení – Древнечешские личные соъственные имена и современные чешске фамилии. Praha.
SVOBODA, J.–ŠMILAUER, V., 1960: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny 5. Praha.
ŠIMÁK, J. V., 1917: Dějinné paměti okresu mnichovohradišťského. Díl I. Mnichovo Hradiště.
– 1938: České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích českých. Praha.
ŠOLLE, M., 1972: Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereiche Ostböhmens, Vznik a počátky Slovanů 7, 141–177.
ŠPOK, O., 2007: Dějiny johanitské komendy v Hrobníkách a Hlubčicích do počátku husitských válek – History of the House of the Order of st. John of Jeruzalem in Hrobníky and Hlubčice before the Beginning of the Hassite War. Bakalářská práce, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Brno.
ŠULC, J.–JAROŠ, J.–KOŠTÁK, J. a kol., 1999: Košátky, Slivna a okolí od minulosti k dnešku. Košátky.
VELÍMSKÝ, T., 1990: Archäologie und Anfänge der mittelalterlichen Städte in Böhmen. In: Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 19, Archäologische Stadtkernforschungen in Sachsen, 121–158. Berlin.
– 2007: Paní Bohatěj a její blízcí. Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia 9 (Nodl, M.–Wihoda, M., edd.), 2007. Praha.
UMĚLECKÉ PAMÁTKY ČECH I–IV: Umělecké památky Čech I.–IV. (Poche, E., ed.). Praha 1977–1982.
VOGT, K., 1938: Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Forschungen zur Sudetendeutschen Heimatkunde 8. Reichenberg – Leipzig.
VOJTĚCHOVSKÝ, T., 2012: Geomorfologická analýza archeologického naleziště Vykleky. Bakalářská práce, Fakulta stavební, ČVUT v Praze.
WOLF, V., 1966: K lokalizaci vsi Sluki z let 1238–1241, Zpravodaj místopisné komise ČSAV 7, 365.
– 1969: Kolonizace olešnického újezdu. In: Miscellanea. Sborník příspěvků k osmdesátinám prof. Jaroslava Procházky, 62–64. Trutnov.
– 1971: Zaniklá ves a tvrz Zátluky na Královédvorsku lokalizována, Zpravodaj místopisné komise ČSAV 12, 148–151.
ZEMĚPISNÝ LEXIKON ČSR, 1987: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny (Demek, J., ed.). Praha.
ŽEMLIČKA, J., 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století – Die Entwicklung der Besiedlung des unteren Tales des Flusses Ohře und des Böhmischen Mittelgebirges bis zum 14. Jahrhundert. Praha.
– 1983: Královský číšník Zbraslav a jeho dědictví. Vznik a rozklad jednoho feudálního dominia z první poloviny 13. stol. – Королевский официант Збраслав и его наследство. Образование и разложение одного феодального владения из 1 половины 13 века, Historická geografie 21, 117–132.
– 2002: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha.
– 2012: Epizody z vládní praxe Přemysla Otakara II. O revindikacích, hradech a nucené směně – Episodes from the Governmental Practice of Přemysl Otakar II. On Revindications, Castles and Forced Changes. In: Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci (Doležel, J.–Wihoda, M., edd.), 521–535. Brno.
– 2012a: K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku – On the Landed Property of Czech Nobility in the Early Middle Ages, ČČH 110, 189–233.

Zusammenfassung

Der Siedlungskontext der ältesten ländlichen Sakralarchitektur.
Das Dorf Vykleky des Kellermeisters Zbraslav und seiner Frau Domoslava

Die Wüstung Vykleky stellt eine der wenigen ländlichen Fundstellen dar, deren Bedeutung uns im Rahmen der Besitztümer des frühen Landadels detailliert in den schriftlichen Quellen nahegebracht wird (Abb. 12–15). Ihre Aussagen führen zu Hypothesen, in denen sich die aktuellen Vorstellungen über die von eigenen Kirchen begleiteten Siedlungen des frühen Landadels widerspiegeln. Diesen narrativen Ausführungen fehlt allerdings immer noch ein archäologisches Gegenstück in Form von konkreteren Vorstellungen darüber, wie die damalige Besiedelung ausgesehen hat. Dabei kann dieser Sakralbau und der mutmaßliche Adelssitz erst auf dieser Grundlage in die entsprechenden sozialen und chronologischen Zusammenhänge eingeordnet werden.

Hauptziel der Grabung war es, festzustellen, ob sich in der nächsten Umgebung der heute bereits nicht

mehr existierenden Kirche von Vykleky Belege für eine mittelalterliche Besiedelung befinden. Das könnte nämlich auf einen frühen Adelssitz hindeuten, zu dem dieser Sakralbau ursprünglich gehört haben kann. In Frage dafür kommt insbesondere der Hof des königlichen Kellermeisters Zbraslav († 1238) und seiner Frau Domoslava († 1241).

Das zweite Ziel bestand darin, die Existenz einer verstreuten mittelalterlichen Besiedelungsstruktur zu überprüfen. Die Kirche von Vykleky stand auf einer dominanten Anhöhe im Abstand von mehreren Metern von einer Bachterrasse und von Quellbecken, die ideale Siedlungsbedingungen boten (Abb. 4). Eine solche topographische Situation ruft häufig die Vorstellung einer vertreuten Besiedelung hervor, in der relativ früh Sakralbauten auf den Plan traten. Im Unterschied zu anderen Beispielen ist es bei Vykleky jedoch möglich, diese Vorstellung zu überprüfen, dass sowohl Kirche als auch Dorf verschwunden sind und ihre gesamte Fläche heute oftmals durchgepflügt wurde und für Feldbegehungen zugänglich ist. (Abb. 2).

Die bei den Feldbegehungen untersuchte Fläche wurde so abgegrenzt, dass dadurch das gesamte Gebiet der mutmaßlichen Bebauung des spätmittelalterlichen Dorfes, der Ort der verschwundenen Kirche mit Friedhof, der Raum zwischen ihnen, ferner beide Talmulden sowie der Fuß des Hanges, wo man am Wahrscheinlichsten von einer älteren, leichte topographische Vorteile nutzenden Besiedelung ausgehen kann, abgedeckt sind (Abb. 1–2, 4).

Die Kirche von Vykleky war im Mittelalter wahrscheinlich aus Holz und stand außerhalb des eigentlichen Dorfes auf einer Anhöhe, die ungefähr 400 m vom Dorf entfernt lag. Eine Besiedelung in seiner Nähe lässt sich archäologisch bisher weder belegen, noch widerlegen (Abb. 6–11). Nichtsdestotrotz ist sie im Hinblick auf die natürliche Anlage des für eine Besiedelung ungeeigneten Ortes unwahrscheinlich. Zbraslavs "Hof" ist somit eher am Fuße des Hanges, ggf. direkt im Dorf zu suchen, und man musste demnach ohne Kirche auskommen.

Die Anfänge der Kirche in Vykleky bleiben unbekannt. Der Bau war in der Vergangenheit abgerissen worden und jedwede, ins Mittelalter datierbaren archäologischen Funde fehlen. Ein zuverlässiges Datum ante quem bietet erst das Papstzehent-Register.

Auf ein relativ hohes Alter der Kirche von Vykleky deuten eher ihre räumlichen Zusammenhänge hin. Vykleky und die nahegelegene zentrale Fundstelle Havraň waren keine Randstandorte, sondern strebten umgekehrt den Status eines regionalen Zentrums oder ggf. eines Marktortes an (Abb. 13). In der Lage, in die Havraň von uns heute gelegt wird, fehlen jedoch Belege für einen Sakralbau oder für Bestattungen. Eine Erklärung dafür bietet sich gerade durch die Existenz der Kirche von Vykleky an, die auf einer markanten Anhöhe oberhalb von Havraň gelegen war.

Der unbekannte Gründer der Kirche von Vykleky wählte eine dominante Lage, die für Reisende in der sonst flachen Landschaft auch als Orientierungspunkt dienen konnte (Abb. 2). Wahrscheinlich hatte er aber selbst nicht die Absicht, sich in der Nähe der Kirche anzusiedeln, sonst hätte er nämlich sicherlich einer günstigeren Lage den Vorzug gegeben. Die Rolle des Gründers der Kirche von Vykleky wurde deshalb wahrscheinlich von einer kirchlichen Institution oder ggf. von einem Herrscher eingenommen. Eine Sicherheit dafür gibt es jedoch nicht.

Dank den großflächigen archäologischen Aufnahmen wurden auch über die Struktur der mittelalterlichen Besiedelung wichtige Erkenntnisse gewonnen, ebenso über die Möglichkeit, diese aufgrund von Feldbegehungen studieren zu können (Abb. 6–11). Ohne adäquate Methode und Kritik könnten nämlich einige Anhäufungen von Keramik der sog. Burgwalltradition leicht als Belege für eine verstreute, frühmittelalterliche Besiedelungen interpretiert werden. Eine analytische Feldbegehung im Planquadratnetz hat zusammen mit dem Augenmerk auf die Verteilung neuzeitlicher Keramik jedoch belegt, dass diese Pseudofundstellen erst durch sekundäre Anhäufung von Keramik entstanden waren, die durch Düngung oder von entfernten, gestörten archäologischen Situationen in den Ackerboden gelangt sein können.

Falls nicht anders angegeben, alle Abbildungen von den Verfassern.

Der vorliegende Beitrag entstand im Rahmen der Forschungsprojekte der Förderagentur der Tschechischen Republik „P405/10/0556" (Archäologie des přemyslidischen Böhmens) und „P405/12/P715" (Landsitze in Böhmen in der Übergangszeit des 14.–16. Jhdts.), deren Träger die Philosophische Fakultät der Karls-Universität in Prag ist. Ferner wurde er von der Förderagentur der Karls-Universität im Rahmen des Projektes „Nr. 403 411 (Siedlungskontext der ältesten Sakralarchitektur auf der Böhmisch-Mährischen Höhe) gefördert, dessen Träger die Fakultät für Katholische Theologie der Karls-Universität in Prag ist.

PhDr. Tomáš **Klír,** Ph.D., Ústav pro archeologii, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, *tomas.klir@ff.cuni.cz*

Bc. Tomáš **Vojtěchovský,** Fakulta stavební, České vysoké učení technické v Praze, Thákurova 7/2077, 166 29 Praha 6, *tomas.vojtechovsky.1@fsv.cvut.cz*